

DÖNTÉS A HALÁL PILLANATÁBAN

A személy alapvető sajátása az autonómia, a tudatos döntés lehetősége. Az ember követhet célokat, választhat az erkölcsi jó és rossz között s felelős a tetteiért. Ezért mondjuk, hogy a biológiai kereteken túl részese a jogrendnek és az erkölcsi rendnek. A személynek a magával való rendelkezés mellett éppen olyan alapvető sajátása az is, hogy más személyekre irányul. Szellemi kibontakozása csak közösségben valósulhat meg, a jogrend és az erkölcsi rend éppen a közösségben kötelezi arra, hogy „valamivé legyen”, hogy valósítsa meg a benne levő képességeket, amelyek segítségével beleilleszkedhet a társadalomba. A lélek halhatatlanságának teteleiből további feladatok következnek. Az ember a Teremtő előtt is köteles valamivé válni, hiszen ő az örök életet tűzte célul az ember elé s az ítéletben dönt az üdvösségről vagy kárhozatról. A földi élet tehát az az időszak, amikor az ember erkölcsi magatartásával véglegesen dönt az Isten mellett vagy ellene. A végső cél szempontjából senki sem maradhat közömbös, ezt a Teremtő és a teremtmény viszonyának komolysága követeli.

Azonban nem nehéz megállapítani, hogy a legtöbb ember élete ebből a szempontból félhomályban játszódik le. Megelégszik sejtelmekkel, akarással, félmegoldásokkal, nagyjából kialakult magatartással. Általában nem szokott véglegesen nyilatkozni az elvekről és eszményekről s még ritkábban jut eszébe, hogy végérvényesen lekösse magát az üdvösség vagy kárhozat mellett. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az Isten melletti döntés egybeesik az abszolút értékek melletti döntéssel, illetőleg Isten szolgálata bele van foglalva ezekbe. Elhatározásainkban és tetteinkben mindig konkrét célok vezetnek s amikor igazi értékeket keresünk, Isten akaratát követjük. Viszont az igazi értékek szolgálatában sem vagyunk mindig következetesek. Az ember inkább bukdácsoló lénynek érzi magát, nem egyre tökéletesedő személynek. Hogyan és mikor alakul ki mégis bennünk az a teljes emberi állásfoglalás, amelynek alapján Isten mindörökké jutalmaz vagy büntet?

A népies vallási felfogás úgy gondolja el az ítéletet, hogy Isten mérlegre teszi életünk minden erényét és bűnét, s amerre dől a mérleg, azt az ítéletet kapjuk. Csakhogy az egyszer őszintén megbánt bűnököt Isten véglegesen megbocsátja, a bűn állapotában pedig a régi érdemek is elvesznek. Tehát igazában a jelen lelki állapotunk számít be örök sorsunkba, illetőleg az, amelyben a halál utolér. De a nehézség éppen az, hogy a vég — legalább is külső látszat szerint — a legtöbb embert félig kész állapotban találja, s nehéz volna megállapítani róla, hogy egész személyiségével a jót választotta-e, vagy végleg megátalkodott a rosszban. Ezért kérdezik meg újabban a keresztény filozófusok és teológusok, hogy nincs-e a halálban olyan mozzanat, amely lehetővé teszi a teljes és végleges állásfoglalást? Olyan meglátásról és élményről van szó, amelyben az ember összefoglalja életét és személyes döntéssel elkötelezi magát a jó vagy a rossz mellett. Ha van ilyen pillanat, az csak a halál pillanata lehet, az élet végső aktusa, ahonnan már nincs visszaút. Tapasztalati bizonyítékunk nincs róla, hiszen a halál lefolyásának csak testi jelenségeit látjuk. Eleve azonban nem vonhatjuk kétségbe, hogy maga a halál több, mint a vég elszívódása.

Test és lélek szétválása

Az életosztón annyira erős bennünk, hogy igazában sohasem gondolkunk végig az elmúlást, az élet megszűnését. Vagy ha rágondolunk, akkor is megállunk egy bizonytalan határnál, egy homályos zsákutcánál, s igyekszünk belenyugodni az általános emberi sorsba. A haláltól való borzadás nem egyszerűen valamilyen fájdalmas esemény fenyegetéséből fakad, amivel majd az élet végén találkozunk, hanem abból, hogy megszűnik minden kapcsolatunk azzal, ami kitöltötte életünket. Az élet véglegesen lezárul, többé nem lehet rajta javítani, pótolni, helyrehozni. Ez pedig már az erkölcsi felelősség sejtelme. A halálfélelem igazában túlmutat a halálon és az embernek az egész léttel való kapcsolatát érinti.

A halál biológiailag jelenti az egyedi organikus élet végleges megszűnését. A biológia azonban valójában nem tudja megmagyarázni, miért halnak meg a többsejtű élőlények és főleg az ember, hiszen a sejtek az élet tartama alatt is állandóan pusztulnak és megújulnak. Miért következik be mégis a funkciók egyensúly felborulása és a végleges elhasználódás? Ha ezt figyelembe vesszük, akkor a természettudomány sem tartja tisztán légbőlkapott dolognak a kinyilatkoztatás állítását, hogy a halál minden természetes vonatkozása mellett is a bűn büntetése (*Róm 5*). Viszont azt sem akarjuk mondani, hogy minden a bűn következménye, ami összefügg a halállal.

Filozófiai és teológiai szempontból nem nehéz megállapítani, hogy a halál az egész embert érinti. Az ember egyrészt a test és a lélek egysége, magában hordozza mindkettőnek törvényeit és fejlődési lehetőségeit. Másrészt viszont szabadakaratú lény, rendelkezik magával és dönthet arról, mivé akarja tenni magát. Ennek megfelelően a halál érinti az emberi természetet, ilyen értelemben beszélünk a test és lélek szétválasztásáról. De érinti az embert mint személyt is, amennyiben a személy a halálban éri el azt a végleges és visszavonhatatlan állásfoglalást, amely örök sorsát meghatározza. A test és a lélek szétválása úgy fogható fel, mint emberi „végzet”, amit egyszerűen el kell fogadnunk. A tudatos és célratörő személlyel kapcsolatban azonban joggal tesszük fel a kérdést, hogy földi létének utolsó pillanata nem éppen a teljesség és a végérvényesség kialakítása-e? Nem lehetetlen, hogy az ember ott veszi birtokba magát egészen, s ott alakul ki, amire készült. Külsőleg a halál lehet szétszóródás, felbomlás, belsőleg azonban lehet teljes összeszedettség és döntés a lét értelméről.

A szenvedésben, halálban, elmúlásban több fáj, mint a fizikai okok együtthatása. A halál a legkiáltóbb jele az ember végességének, az élet komolyságának és vissza nem térő fontosságának. A keresztény hit világában létünk nem csak halálra szánt lét. Életünket nem csupán a halál jellemzi, mint ahogy az egzisztencialisták szeretik megjegyezni. A végben megmutakozó üresség, homály felfogható úgy, mint a büntetés érzékelhető jele, de ugyanakkor éppen a külső erőtlenség és szétesés adhat alkalmat a szellemnek a végleges összeszedettségre és teljes szabadakaratú döntésre. A kinyilatkoztatás már az örök élet fényében beszél a halálról. Nem a lét és nemlét kategóriáihoz kapcsolja, hanem az üdvösség és kárhozat gondolatához. Ezért a teológiában a halál nem egyszerűen „természetes” jelenség, nemcsak a földi élet vége, hanem egyben az örökkévalóság kapuja. A hitbeli bizonyítékot Krisztus feltámadása szolgáltatja.

A test és a lélek szétválásával kapcsolatban újabb probléma vár megoldásra: milyen lesz a különvált lélek állapota? A halálban kétségtelenül

megváltozik a léleknek a testhez való viszonya, nem tartja többé össze annak anyagát és nem határolja el a többi anyagtól. A kérdés azért érdekes, mert a lélek nem mondható az anyagtól mindenképpen független létezőnek. Isten beleteremtí a testbe s a kettő együtt alkotja az embert. A lélek egész lényegével a testre irányul, s ez a ráirányulás egész létét meghatározza, tehát annak meg kell lenni a különvált lélekben is. Biztos, hogy a szellemi lélek más, mint az anyag, önálló léte is van, de ez a lét nem olyan, hogy fölöslegessé tenné az anyagi támaszt. Nem tudunk más megoldást elgondolni, mint azt, hogy a test hiányában a lélek az egész anyagvilágra támaszkodik. Hiszen földi élete idején is nyitva van az egész Kozmosz felé: ismeretébe befogadja a tárgyakat és testébe a legkülönbélebb molekulák épülnek bele, a tápláléktól a kozmikus sugarakig. Így ha azt mondjuk, hogy a lélek a halálban az egész anyagvilágra támaszkodik, az a test feltámadásáig „természetesebb” létmód, mintha Isten csodaszzerűen pótolná a test hiányát. Itt már a lélek szellemisége miatt átfogja az egész Kozmoszt s ez tükrözi számára a teremtő Isten létteljességét, tehát elméletileg megvan a lehetősége, hogy véglegesen döntsön Isten mellett vagy ellene.

A végső döntés lehetősége

A teológiában a halál egyetemességének hangoztatásánál is a kinyilatkoztatásra támaszkodunk, nem a tapasztalati meglátásokra. A földi életben szabadon választhatunk és úton vagyunk a végső cél felé, de az érdemszerzés lehetőségének egyszer véglegesen le kell zárulnia, a személynek el kell nyernie végleges állapotát. Ezért mondja *Karl Rahner*: „A halál végső oka a szellemi világban keresendő, jóllehet a végrehajtást természetes okok végzik.” Tehát az embernek az Istenhez való viszonya követeli, hogy ez a függés az ember szabadságának megfelelően pozitív vagy negatív irányban egyszer a lét komolysága szerint kifejezésre jusson. Vannak-e jelek az életben arra vonatkozóan, hogy az ilyen végleges döntés lehetséges és helyénvaló?

Az egzisztencialista *Heidegger* és *Jaspers* írásai kétségkívül alkalmul szolgáltak ahhoz, hogy a teológusok is mélyebben tárgyalják a halál misztériumát, mint ahogy eddig tették. *Volk*, *Demske*, *Läpple*, *Rahner* munkái mellett főleg *Ladislaus Boros* könyvére akarok hivatkozni (*Mysterium mortis*, 1963), mint ami jelen kérdésünket legszélesebb alapon tárgyalja.

Emberi természetünk sajátosságai és megnyilatkozásai alapján megállapíthatjuk, hogy szellemileg nem férünk bele magunkba. Vágyaink, törekvéseink előbbre nyúlnak, mint elért eredményeink. Sőt a múltunkkal sem vagyunk megelégedve: vagy nem értük el, amit akartunk vagy nem tettük meg, amit megtehettünk volna. Létünk állandó menetelés az ismeretlenbe. Szabadakaratú elhatározásainkkal tulajdonképpen ezt az ismeretet akarjuk lépésről-lépésre meghódítani. Mivel körülvesz a bizonytalanság, feltárul előttünk a tapasztalati lét esékénysége és keresünk valami többet, valami maradandót. Sőt vágyaink felülmúlnak minden határozott mértéket, a végtelenbe törnek. Ugyanakkor átéljük erőtlenségünket és végeességünket. Nem tudunk azzá lenni, ami szeretnénk, és azzal sem vagyunk megelégedve, ami eddig megvalósult. Állandóan szomjazunk és kísér a tudat, hogy valamilyen forrás felé tartunk. Akarva-nemakarva túlnézünk az ideigvalóság korlátain. Nem illenek-e bele emberi kibontakozásunkba, hogy legalább az élet utolsó aktusában következék egy tel-

jes magáraeszmélés, amelyben az élet értékeit nagy összefüggéseiben megismerjük és amely élénk vetíti a személyiségünkhöz méltó célt?

Blondel az akarat elemzésénél arra a megállapításra jutott, hogy minden akarásban burkoltan benne van az egész lét, illetőleg a végtelen boldogság keresése. Azonban mindig csak egy töredék valósul meg, a teljesség kicsúszik kezünk közül. Minél többet tudunk és birtoklunk, annál jobban ráébredünk, hogy még mindig nem a mienk, amit lelkünk mélyén szeretnénk. A szakadék annál nagyobb lesz, minél több vágyunkat kielégítettük. Az élet folyamán minden jó ebben vagy abban a konkrét dologban jelentkezik, ami önmagában nem azonos az élet céljával. Ezért úgy érezzük, egyszer el kell jönnie a nagy találkozásnak, ahol egész emberként állunk a végső összefüggések előtt. Ha ez a pillanat a halálban jelentkezik, akkor oda kell helyeznünk az akarat végső nagy tettét is.

Marechal az értelem tevékenységében, az ismerésben fedezi fel a véges és végtelen feszültségét, s ez nem oldódik fel, amíg élünk. Ismeretünk a világ keretén belül mozog, de bennünk él a vágy a „lét” megismerésére. Tulajdonképpen minden kutatásnak a forrása ez a kielégítetlenség. Az értelemnek a tapasztalati világba való befurakodása úgy értelmezhető, mint az abszolút lét után vágyódó szellem tökéletesülése. Mindig maga fölé akar nyúlni. Amikor kimondom az ilyen ítéleteket: ez létezik, ez jó vagy szép, mindent az abszolút léttel, széppel vagy jóval hasonlítok össze. Így a megismerés állandó kitérés az abszolút lét, az istenség felé, akiben a lét egyben az élet dinamizmusa is. Miközben értelmünk vágyódik a teljes tudatra, a teljes magába-térésre, belátja, hogy kénytelen a megismert tárgyaknál időzni. A szellem teljes magára-eszmélését akadályozza az anyagvilág megismerése, a másnálidőzés. Ezért nem tartjuk lehetetlennek, hogy a halál pillanatában, amikor az egyes anyagi létezők elvesztik jelentőségüket, bekövetkezik a teljes reflexió, a lét értelmének teljes felfogása. Ez a pillanat még a földi élet tartozéka és összefoglalása, de már a szellem korlátlan távlatában.

Hasonló értelemben alkalmazhatjuk *Bergson* meglátásait. Megvan bennünk a határtalan felfogóképeség, de működését az élet mindig leszűkíti. Figyelmünk csak arra terjed ki, ami vitális érdekünk körébe esik. Másképpen nem is élhetnénk gyakorlati életet. Ez a szűkre szabott érdeklődés azonban nem felel meg szellemi természetünknek. A teljes ismerethez az szükséges, hogy az ember abbahagyja az egyes célok követését és megszűnjön saját érdekében cselekedni, vagyis „az életre irányuló figyelmet” felváltsa a pusztá szembenállás a világgal. Ez pedig csak a halál pillanatában valósulhat meg.

Az emlékezet működésében ugyanaz a helyzet. Személyes létünk folytonos, tehát tudatunkban át kellene fognunk egész múltunkat. A valóság azonban az, hogy állandóan védekezünk a múlttal szemben. Tetteink a jövő felé irányulnak, a múltból csak azt ragadjuk ki, amire szükségünk van a cselekvéshez. A többi visszazorítjuk. Az emlékezet szerepe tehát a kizárás, illetőleg a létfontosságú emlékek megőrzése. Állandóan várunk valamit a jövőtől, s az emlékezet a múlt és jövő feszültségét biztosítja. Ezért egész emberi jelenünket csak majd ott tudjuk felmérni, ahol már nem kutatjuk a jövőt és nem idegenkedünk a múlt egyes eseményeitől, mert az élet egymásutáni folyamata lezárul. Tehát csak a halál pillanata adhatja meg a lehetőségét arra, hogy egész múltunkra reflektálva felmérjük személyes magatartásunkat az örök értékekkel szemben.

Gabriel Marcel a szeretet elemzésében megtalálja az ember tragikus kettősségét, ami szintén csak a halálban oldódhat fel. A szeretetben az

ember ajándéku adja magát és mintegy saját énje helyére lépteti a másikat személyt. Önmagát igyekszik kiüresíteni, hogy a másinak szabadságot adjon. A teljes önátadást azonban akadályozza az önzés. Ezért a szeretet mindig feladat marad, nem beteljesült valóság. Nem a jót önmagában szeretjük, hanem azt, ami nekünk jó, s ez vezet a szeretet zsákutcájához. Amennyire ajándéku adjuk magunkat, annyira mindig vissza is kérjük, mert félünk a kiszolgáltatottságtól. A léleknek ez a gyengesége a testből ered, mert a testiség a birtoklás szférájába tartozik. Tökéletes önátadás csak ott lehet, ahol a birtoklást felváltja a leplezetlen lét állapota, vagyis a halálban. Az ember csak ott mondhat le teljesen magáról, ott adhatja át magát fenntartás nélkül. Ebben az értelemben a halál a legnagyobb aktivitás pillanata. A teológia rámutat Krisztus halálára, ami valóban tökéletes áldozat volt, hiszen fenntartás nélkül kiszolgáltatta magát az Atya akaratának. Ezért, mint érdemszerző tett, az üdvörténet minden eseményét felülmúlja.

A szellemi élet jelenségein kívül hivatkozhatunk arra, hogy az élet külső és belső dinamizmusának viszonya szintén javallja egy végleges döntés lehetőségét. Lélektanilag is észrevehető az a kettősség, amit a Szentírás a természet és a kegyelem síkján „külső és belső embernek” nevez. Az élet első felében egyre gyarapodnak az erőtartalékok. Nagy az alkalmazkodási képesség, a rugalmasság, tanulékonyosság, életkedv. Ennek megfelelően az élet tere egyre szélesedik, a bölcsőtől a családon és iskolán keresztül a munkahelyig és a közeleti szereplésig. Az ember a világból mindig többet akar bevonni saját életébe. A végén azonban jön a megtorpanás, a nehézség, a merevség s az ember visszatér a lakáshoz, az ágyhoz. Úgy tűnik, a külső ember fokozatosan meghal, de a visszavonulás helyt ad a belső ember kibontakozásának. A belső reflexióban magunkra találhatunk, átélhetjük a felelősséget, az értékek valóságát és a külsőségek mulandóságát. Negatív irányban viszont az önmagával és az igazi értékekkel való meghasonlás is ilyenkor következhet be. Ezért kínálkozik a gondolat, hogy nem a külső ember teljes meghalásában tételezhetjük-e fel a belső ember végleges kibontakozását, illetőleg a végérvényes döntést az üdvösség és kárhozat rendjében?

A szellemi szabadság görbéje ugyanazt a tendenciát mutatja, mint a külső és belső jelenségek. A gyermek még a vitális reflexek uralma alatt áll, túlteng benne az ösztön, a fantázia s csak lassan hódít teret a tudatos alkotás és önmaga ellenőrzése. Később egyre szabadabb lesz környezetével szemben, sőt kezdi átalakítani azt saját elgondolása szerint. A munka, a kötelesség, a lelkiismeret azt mutatja, hogy az ember szeretne benső adottságaiból alkotni, egészen egyéni, egészen személyes lenni. Természetesen bizonyos kötöttség mindig marad. Tevékenységünkben soha nem lehetünk teljesen függetlenek a megszokástól, a környezettől, elhatárolásaink is nagyrészt ezek hatása alatt állnak. Ezért mered elénk a kérdés, nem adódik-e legalább a halálban alkalom arra, hogy az ösztönöktől függetlenül egészen kimondjuk mindazt, ami kialakult bennünk?

Felmerülő ellenvetések

Amint láttuk, a kérdésre nem adhatunk egyenes feleletet. De a felhozott érvek mind az élet értelmének és célirányosságának vonalába esnek, tehát nem elhanyagolható csekélységek és nem is erőltetett állítások. Az üdvösség és kárhozat túl komoly dolog ahhoz, hogy az ember ne egész emberségével forduljon feléje.

Ha az élet a test homályában kezdődik és a szellemi tudat csak lassan bontakozik ki, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy az élet végén túlsúlyba jut a szellem világossága és határozott befejezést ad földi pályánknak. Ellenvetésül felhozható ugyan, hogy minden szellemi tevékenység a testben folyik le, sőt a testi szervek közvetítésével, tehát lehet-e ott még szó igazi emberi döntésről, ahol az érzékek és az idegrendszer vitális funkciója megszűnik? A felelet az, hogy mi itt részben metafizikai, részben teológiai követelményre hivatkozunk, nem biológiai lehetőségekre. Biztos, hogy a testtől elvált léleknek is megvan a tudatos élete, talán éppen úgy, hogy az egész anyagi Kozmoszra támaszkodik. A halál pillanatának azt nevezzük, amikor bekövetkezik az átmenet a saját testéhez való kötöttség és a Kozmosz előtti feltárulás között. Ez lehet rövid pillanat, mégis gazdag szellemi tartalmat foglalhat magába. Hiszen itt már a szellemi lélek egyetemes érdeklődéséről és reflexiójáról van szó. A mondottak alapján nem látunk nehézséget azok esetében sem, akik életükben nem jutottak el értelmük használatáig. Ha feltárul előttük a Kozmosz nagysága, annak tükrében megismerhetik a Teremtőt és az ember függését szabályozó erkölcsi rendet. Ha pedig hozzávesszük a kinvitatkoztatott tételt, hogy Isten akarja minden ember üdvét (1 *Tim.* 2. 5), akkor beszélhetünk kegyelmi megvilágosításról is. A kegyelem pedig lehetővé teheti, hogy a lélek a hit világánál hozza meg végső döntését. Ebben az irányban kell keresnünk a megoldást a keresztség nélkül meghalt gyermekek üdvösségének kérdésében. Ha a Szentírás szerint az öntudatlan anyagi természet is a természetfölötti rendben éri el végső állapotát (*Róm* 8, 20; 2 *Pét* 3. 13), akkor nehéz elgondolni, hogy éppen a korán elhalt gyermekek milliói legyenek kizárva a természetfölötti világból.

A kegyelmi megvilágosítás már magában is tudatosíthatja az ember kapcsolatát Krisztussal, az egyetemes közvetítővel, aki nélkül senki sem juthat az Atyához (*Jn* 14, 6), s így a Krisztusba vetett hit is megvalósulhat. A kegyelem azonban a természetre épít. Ha a lélek átfogja a Kozmoszt, megláthatja, hogy az ember természete, illetőleg személyisége folytán az Isten képe, átéli azt is, hogy embertársaira irányuló jó vagy rossz tettei miatt irányultak egyúttal Istenre is. A kegyelem fénye könnyen segítheti a lelket, hogy keresse azt, aki elsősülött az összes teremtmények között (*Kol* 1, 15) és aki a láthatatlan Isten tökéletes képmása (*Zsid* 1, 3). Ha egyszer Isten elhatározta a megtestesülés titkát Krisztusban, neki megvan a lehetősége arra, hogy minden ember figyelmét feléje fordítsa. Annál inkább, mivel minden kegyelem Krisztus érdemeiből fakad, a kegyelem pedig Krisztus életének folytatása bennünk.

A hagyományos keresztény tanítás szerint a halállal lezárul az érdemszerzés ideje. Pontosabban azt kell mondanunk, hogy magában a halálban zárul le. Hiszen ha a halál tudatos lett, akkor ez az érdemszerzésnek vagy a megátalkodásnak utolsó alkalma. Feltételezhetjük, hogy az ember a halálban eléri azt a végső szellemi kitérülést, ami testi, lelki és kegyelmi adottságai mellett lehetséges számára. Itt már az egész egyéniségét belemondja az Isten előtti hódolatba vagy a tőle való elfordulásba. Fejlődése, történelme célhoz ért. Úgy is mondhatjuk, hogy a teremtés rendjéből átment a lét értelmének állapotába. A keresztény filozófia és teológia ezért is tartja lehetetlennek a lélekvándorlás tanát.

Mivel tetteink egyéniségünkben folynak és azt tovább alakítják, ezért magatartásunkban, szokásainkban, tudatalatti hajlamainkban és tudatos ítéleteinkben mindig magunkkal hordozzuk egész múltunkat. Biztos, hogy

külső hatásokra és belső kegyelmi indíttatásokra jelentkezhettek feltűnő változások, de általában mindig az eddigi kialakított egyéniségünkkel állunk a fordulatok előtt. Egészen valószínűnek kell ezt tartanunk a halállal kapcsolatban. Mindenki a maga egyéni halálával hal meg. A végleges döntés olyan lesz, amilyennek lerakta az alapját. Annál inkább, mivel Isten atyai gondviselése éppen a legfontosabb percekben nem hagyja magára. Isten nem rideg egykedvűséggel várja állásfoglalásunkat, maga közeledik hívó szavával és segítő kegyelmével. A megrokkant nádat nem töri le, a füstölgő mécsbelet nem oltja ki. Az igazság keresőinek megígérte a megtalálást, sőt az elveszett bárányt is felkutatja. Véglegesen csak az fordulhat el tőle, akiben a dac és engedetlenség mindezeket túlsz.

Amint említettük, a halál pillanatában feltételezett döntés annyira végső, annyira a jelen és másvilág határmezsgyéjére esik, hogy tapasztalatilag nem igazolhatjuk. Az elmondott következtetéseken kívül Krisztus misztériuma alapján utalhatunk rá. Nála a halál a tökéletes önátadás, engedelmesség, hódolat alkalmá és kifejezője volt az Atya előtt. Ha Krisztusban lehetett az élet összefoglalása, akkor bennünk is lehet az. A megváltottság állapota éppen azt jelenti, hogy a bűn rombolásával szemben túlteng a kegyelem (Róm 5, 20). Isten irgalmának nagysága abban mutatkozik meg, hogy az is az emberi naggyálevés eszköze lehet, ami a bűn büntetése volt.

A kinyilatkoztatás alapján nem idegenkedhetünk attól a gondolatától, hogy az embert a végső cél vagyis az üdvösség, illetőleg az Istenember oldaláról kell megítélni. A természetfölötti üdvösség nem olyan állapot, amit saját erőnkől kell elérnünk, hanem olyan, aminek erői már bennünk működnek. Az ember a kegyelem révén Krisztushoz kapcsolódik, s így Isten az emberiséget nemcsak a teremtés alapján mondja a sajátjának, hanem a megváltás alapján is. A megváltott emberiség alkotja Krisztus „teljességét”. Az üdvtörténet folyamán ez a teljesség kialakulóban van, de semmi fel nem tartóztathatja, hiszen az Atya „mindent általa és érte teremtett és minden őbenne áll fenn” (Kol 1, 16). Biztos tehát, hogy Krisztus kegyelme valahol döntő módon eléri az embert.

Az élet folyamán az ember szétszórt marad: mindig a világé is, nemcsak önmagáé. Ezért nem képes teljesen a belsejéből cselekedni, nem képes egész egyéniségét érvényesíteni. Érzékeit és ösztöneit lefoglalják a külső hatások. A személy teljes érvényesülése csak tiszta én-te közönségben mehet végbe, vagyis ott, ahol a részlet-érdekek feloldódnak a lét értelmének tisztázásában. A lét értelmét viszont teljes komolysággal csak a Teremtőtől való függés átélésében lehet felmérni. Mindez oda vezet, hogy a halálban sokkal többet kell látnunk, mint egyszerű véget. Ami külső megítélés szerint vég, bensőleg éppen az adhatja meg a tudatnak az utolsó földi fellobbanást igazi emberi mivoltának kifejezésére.

A halálnak ez a — mondhatnám — egzisztenciális szemlélete belefér a hagyományos keresztény tanítás keretébe. Nem új tételeket hangoztat, hanem a meglévőt kifejti és elmélyíti. Jobban megértjük, miért kell a halálra „készülni”, és miért kell kegyelmet kérni halálunk órájára, főleg pedig arra ad feleletet, hogy — ha egyszer a másvilág a célhozjutás állapota — akkor az ember személyes kibontakozásának pozitív vagy negatív irányban, emberhez méltó módon be kell fejeződnie és le kell zárulnia.

Amít a szó meg nem tehet, ne érjed el karddal!

Paracelsus